

20.04.2018

Підоричева І., кандидат економічних наук, завідувач відділу Інституту економіки промисловості НАН України

Незручна правда

Діючий уряд анонсував значну кількість ініціатив з підтримки інновацій – розробку Стратегії розвитку інновацій в реальному секторі економіки до 2025 р., прийняття пакета «інноваційних» законопроектів (DT.UA).

При уряді утворено консультативно-дорадчий орган – Раду з питань інновацій, перше засідання якої відбулося 14 березня, 21 березня проведено чергові парламентські слухання на тему: "Національна інноваційна система: стан та законодавче забезпечення розвитку". Все це, звісно, позитивні віяння, які обнадіюють. Проте чи насправді влада готова до змін? Хотілося б помилятися, але в цьому є великі сумніви.

Важливість інновацій з точки зору довгострокових перспектив економічного розвитку визнається в усьому світі. Особливо чітко це усвідомлюють у країнах, які зазнали суттєвих економічних потрясінь. У таких країнах окремі невеличкі зміни та вдосконалення старої системи кардинально ситуації не змінять, а дадуть лише змогу втриматися на плаву. Якщо прагнення цих країн сфокусовані на високих цілях, а саме: здійснити технологічний прорив, зайняти лідируючі позиції в певних нішах і галузях, то мова має йти про перетворення зовсім іншої якості – засновані на інноваціях.

Держава як гарант інноваційних змін в економіці

Генерація власних або навіть запозичення чужих інновацій неможливі в «задушливій» атмосфері для бізнесу. Ключова роль у цих процесах відводиться державі – вона може або здійснити потужний стимулюючий вплив, або, навпаки, зробити інноваційну діяльність не вигідною і навіть загрозливою для підприємців через надмірні ризики та невизначеність.

Українська держава свідомо обрала другу роль. Історія налічує чимало прикладів того, як гучні декларації та програми економічних перетворень у кращому випадку залишали ситуацію незмінною, а у гіршому – оберталися несприятливими наслідками для населення через відсутність адекватного інструментарію, а швидше за все, через небажання їх здійснювати. У результаті в суспільстві сформувалося скептичне ставлення до можливості втілити оголошувані інноваційні перетворення. Чи вдасться їх реалізувати цього разу, питання залишається відкритим...

Емпіричні дані, зібрані вченими по багатьох країнах світу, показали, що державні інтервенції трансформуються в ефективність і стійке зростання на рівні підприємств за наявності певних умов – конкуренції на внутрішньому ринку, міжнародних торговельних потоків, співпраці у сфері досліджень і розробок, мобільності робочої сили, прямих іноземних інвестицій, якісного управління та прозорості інноваційних агентств.

Але наявність цих умов сама по собі не гарантує інноваційного зростання. Країни різняться між собою методами стимулювання інновацій, які багато в чому залежать від траєкторій їх попереднього розвитку, що

відображають цінності, поведінкові установки, традиційне мислення та історичні зв'язки між ключовими суб'єктами, задіяними в інноваційному процесі, – підприємствами, науковими установами та освітніми закладами. Тому конкретний набір проблем і шляхів їх вирішення розглядається в контексті кожної окремої країни.

Для України головна складність полягає в тому, як при існуючій корумпованій адміністративній еліті та усталеній олігархічній системі, що в більшості випадків зацікавлені в збереженні сучасного стану держави та економіки, ефективно реалізувати інноваційні зміни, перетворити споживацьку сировинно-орієнтовану модель економіки на конкурентну продуктову, аби вигодонабувачем був не вищий шар державних чиновників, а активна більшість населення.

Адже, не бажаючи втратити важелі управління та можливість впливати на перерозподіл ренти, політична еліта не те що не сприятиме інноваційним змінам, вона усіма можливими засобами пручатиметься їм, виступаючи, за термінологією французького соціолога Алена Турена, антимодернізаційною силою в країні. От чому ймовірність невдачі започаткованих цього разу урядових ініціатив з підтримки інновацій є цілком можливою, якщо українська влада не змінить своїх цінностей на користь благополуччя населення як пріоритету розвитку країни.

Можливості та конкурентні переваги України

Загалом Україна має значні можливості та конкурентні переваги, аби докорінно змінити економіку:

– висококваліфікований та освічений людський капітал – 24-те місце із 130 країн за індексом людського капіталу (*The Global Human Capital Index 2017*);

– вигідне географічне положення – у центрі Європи, на перехресті транспортних шляхів. Близькість України до держав — членів ЄС, легкий доступ до їх ринків є особливо привабливими для тих інвесторів, які відкривають бізнес з орієнтацією на експортну діяльність;

– багаті природні ресурси – 70,8 % (427,3 тис. км²) території України становлять землі, придатні під посіви сільськогосподарських культур та/або випасання худоби. На території України зосереджено чверть світових запасів чорноземних ґрунтів;

– розвинену мережу наукових установ і університетів, які потрібно повернути обличчям один до одного та до потреб промисловості;

– великий споживчий ринок, який не насичений окремими групами товарів (за даними державної статистики, на 1 лютого 2018 р. чисельність наявного населення в Україні становила 42,3 млн осіб). За умови забезпечення зростання рівня споживання та купівельної спроможності населення можна створити гарні перспективи для розвитку багатьох галузей економіки України;

– ще наявний промисловий потенціал, який потребує для свого збереження й розвитку використання наукових напрацювань та інноваційних рішень.

Реальний стан справ

Тим не менш, будучи однією з найбільших європейських країн, володіючи значними природними, людськими та матеріальними ресурсами, за рівнем соціально-економічного й технологічного розвитку Україна значно поступається всім європейським країнам. Обсяг ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) станом на 2016 р. становив 8269,6 дол. США, що в 5,9 разу менше, ніж у Німеччині, в 4,2 разу — у Чехії, в 3,3 разу – у Польщі, в 2,7 разу – у Румунії та в 2,3 разу – у Болгарії.

Більша частина ВВП України використовується на кінцеве споживання, рівень якого у 2016 р. сягнув 84,2 %. Тобто фактично всі вироблені в країні товари та послуги витрачаються на задоволення кінцевих потреб індивідів і суспільства за рахунок відмови від інвестицій у виробничі потужності. Частка капітальних інвестицій у ВВП становить лише 15,5 %.

Для порівняння, у таких нових індустріальних країнах, як Китай, Індія, Південна Корея, вона становить 44, 30 і 29 % відповідно. Високі норми інвестування дають можливість цим країнам безперервно оновлювати виробничі потужності, підвищувати продуктивність праці, збільшувати товарну різноманітність і розширювати в такий спосіб свою присутність на глобальних ринках. В Україні ж при наявному рівні валового нагромадження основного капіталу годі й казати про інноваційний розвиток, адже, враховуючи масштаби існуючих в економіці проблем, цього рівня буде явно недостатньо для реальних структурних зрушень.

Злободенними проблемами залишаються слабкість зв'язків наукової сфери з промисловістю, несформований з боку промисловості попит на дослідження і розробки, недостатні ринкові стимули для розвитку наукомісткого виробництва. Так, за показниками інноваційного потенціалу Індексу глобальної конкурентоспроможності (*The Global Competitiveness Report 2017-2018*), найнижчу оцінку отримали «державні закупівлі високотехнологічної продукції» (96-те місце), «витрати компаній на дослідження і розробки» (76-те місце) та «співпраця університетів та промисловості у дослідженнях і розробках» (73-те місце). Найвищу оцінку присвоєно показнику «наявність вчених та інженерів» (25-те місце), однак і він при збереженні тенденції до катастрофічного скорочення кількості науковців може найближчими роками значно знизитися.

Протягом 1991–2015 рр. чисельність науковців скоротилася на 249,2 тис. осіб, або на 79,6 %, і станом на 2016 р. становить 97,9 тис осіб. У середньому за 2005–2015 рр. кількість дослідників в Україні становила 1026 осіб на 1 млн населення, що у 4–7 разів менше, ніж у розвинених країнах – членах Європейського Союзу, та у 2–3 рази менше, ніж, скажімо, у Польщі, Словаччині чи Литві.

Така тривала негативна динаміка не відповідає загальносвітовим трендам. Значні геополітичні, соціально-економічні та екологічні зміни, які

відбувались у світі протягом останніх років, навпаки, привели до посилення ролі науки та людського капіталу в багатьох регіонах. За даними ЮНЕСКО, науковими дослідженнями й розробками у світі займаються близько 7,8 млн дослідників, тобто на 21,2 % більше, ніж у передкризовому 2007 р.

Наявна ситуація є результатом слабких модернізаційних процесів і відсутності прогресивних структурних зрушень в економіці практично упродовж усього періоду незалежності та зумовлена, по-перше, відсутністю дієвої системи стимулювання інновацій, заходи якої скасовуються щорічними змінами до державного бюджету та інших законів.

По-друге, високою вартістю залучення кредитних ресурсів (облікова ставка НБУ протягом останніх трьох років, 2015-й – березень 2018 р., не опускалася нижче 12,5 % річних), значним податковим навантаженням на підприємців (базова ставка податку на прибуток підприємств у 2018 р. залишилася на незмінному рівні 18 %), що не передбачає надання дешевих кредитів на розвиток бізнесу та не сприяє підвищенню інвестиційного попиту, залишаючи складними умови для модернізації виробництва.

По-третє, неякісним інституціональним середовищем (правовою невизначеністю та слабкістю рівня захищеності прав інтелектуальної власності, відсутністю ефективної та розгалуженої інноваційної інфраструктури, високим рівнем корупції та ін.), що позбавляє інноваційну сферу інвестицій, ускладнює формування ринку інноваційних ідей.

По-четверте, несприятливим культурним тлом для інновацій, відсутністю професійних навичок, необхідних для ефективного управління інноваційними процесами на підприємствах.

Нарешті, обмежений попит підприємств на інновації пояснюється процесами, що відбуваються у самому виробництві. Домінування великих бізнес-структур у сировинному сегменті промисловості, високий рівень монополізації у більшості виробничих галузей перешкоджають формуванню зацікавленості промисловості в інноваціях.

Суттєво знизилася протягом останніх років частка переробної промисловості у структурі валової доданої вартості, натомість частка аграрного сектора виробництва продовжує зростати (див. табл.).

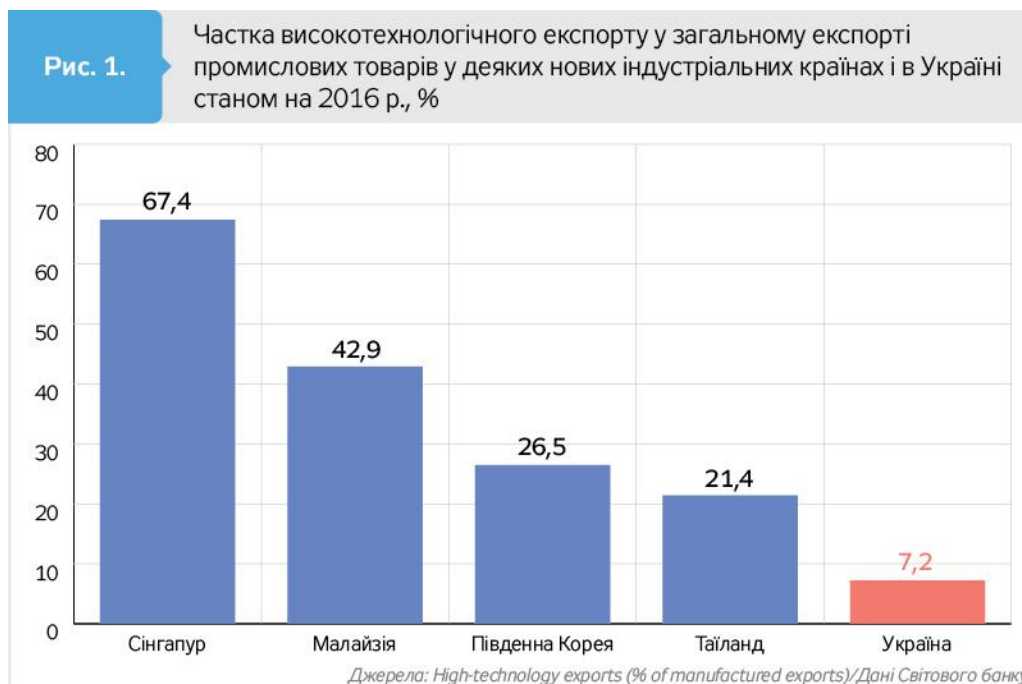
Структура валової доданої вартості за 2010–2016 рр. (у постійних цінах), %

Галузь	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Сільське, лісове та рибне господарство	8,4	9,6	9,2	10,3	11,3	11,8	12,2
Добувна промисловість	6,6	6,9	6,9	6,7	6,0	5,7	5,5
Переробна промисловість	15,0	14,7	14,3	12,8	12,6	11,7	11,8
Промисловість, усього	21,6	21,7	21,2	19,5	18,6	17,4	17,3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3,2	3,2	3,2	3,0	3,0	2,9	2,8
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	0,8	0,8	0,6	0,6	0,5	0,4	0,4
Будівництво	3,7	3,5	3,1	2,7	2,4	2,1	2,4
Сфера послуг	62,3	61,3	62,7	63,9	64,2	65,4	64,9

Джерело: розраховано за «Національні рахунки України за 2016 рік: статистичний збірник», Державна служба статистики.

По суті, Україна перетворилася з індустріально розвиненої країни, якою була раніше, на аграрно-індустріальну з низьким рівнем технологічного

розвитку та конкурентоспроможності на світовій арені. Основну частку українського експорту становлять продукція сільського господарства та метали – 57,9 % станом на кінець 2017 р., у січні 2018-го вона ще збільшилася – до 58,1 %. Експорт високотехнологічної української продукції становить 7,2 % загального експорту промислових товарів. Обнадійливими виглядають тенденції підвищення цього показника: з 2011 р. – на 2,9 %. Разом із тим відставання від нових індустріальних країн усе ще вражаюче – у 3–9 разів (рис. 1).

Пріоритети відновлення

Диверсифікація товарного експорту за рахунок продукції з високою доданою вартістю, яка пройшла всі стадії обробки, сьогодні вкрай потрібна Україні, тим більше, що навіть в аграрному секторі виробництва наша держава має для цього неабиякі перспективи. Україна є найбільшим виробником та експортером соняшникової олії в світі: у 2016–2017 маркетинговому році українські аграрії експортували 5,84 млн т соняшникової олії, що на 30,4 % перевищує показник попереднього року. Українську соняшникову олію закуповують понад 120 країн світу. За умови внесення відповідних законодавчих поправок та обмеження експорту олійних культур (наприклад, близько 60 і 90 % від валового збору бобів сої та насіння ріпаку відповідно йдуть на експорт) українські аграрії можуть значно збільшити обсяги виробництва та експорту рослинних олій.

Враховуючи динамічне зростання поставок українських фруктів, ягід та овочів на ринок ЄС, перспективним виглядає напрям упровадження глибокої переробки цієї продукції (миття; сушка; квашення; виготовлення пюре, повидла, варення, консервів, соків; заморожування) з метою підвищення її доданої вартості та розширення можливостей на європейському та глобальному ринках.

Для реалізації таких перспектив мають бути змінені акценти в економічній політиці держави на користь формування конкурентоспроможного промислового виробництва і, перш за все, його переробного сектора. Це зумовлено кількома причинами, передусім впливом промисловості та її переробного сектора на економічні процеси.

Переробна промисловість виступає драйвером економічного зростання, виробляючи більш як 16 % світового ВВП. У Китаї та Південній Кореї, де зосереджено значні виробничі потужності, переробна промисловість забезпечує майже 30 % ВВП, в Японії ця частка перебуває на рівні 20 % ВВП, у Німеччині – 22,9, у Чеській Республіці – 27,1, у Польщі – 20,4 %. Навіть у Болгарії, традиційно аграрній країні, вона становить нині 16,6 % ВВП, що на 2,5 % більше, ніж в Україні. Хоча ще у 1999 р. внесок промисловості у ВВП України становив 32,8 % – більше, ніж у будь-якій з перелічених вище країн на той час.

Переробна промисловість є генератором технічного прогресу та інновацій в економіці. Наприклад, у Європейському Союзі на частку промисловості припадає 65 % витрат, які спрямовуються на дослідження й розробки, і майже 50 % витрат на інновації. Країни, які мають сучасну промисловість, демонструють меншу вразливість до глобальних потрясінь і здатні успішніше долати випробування. Більш того, вони зберігатимуть значні можливості для промислового зростання й технологічного прогресу протягом наступних десятиліть (за даними ЮНІДО).

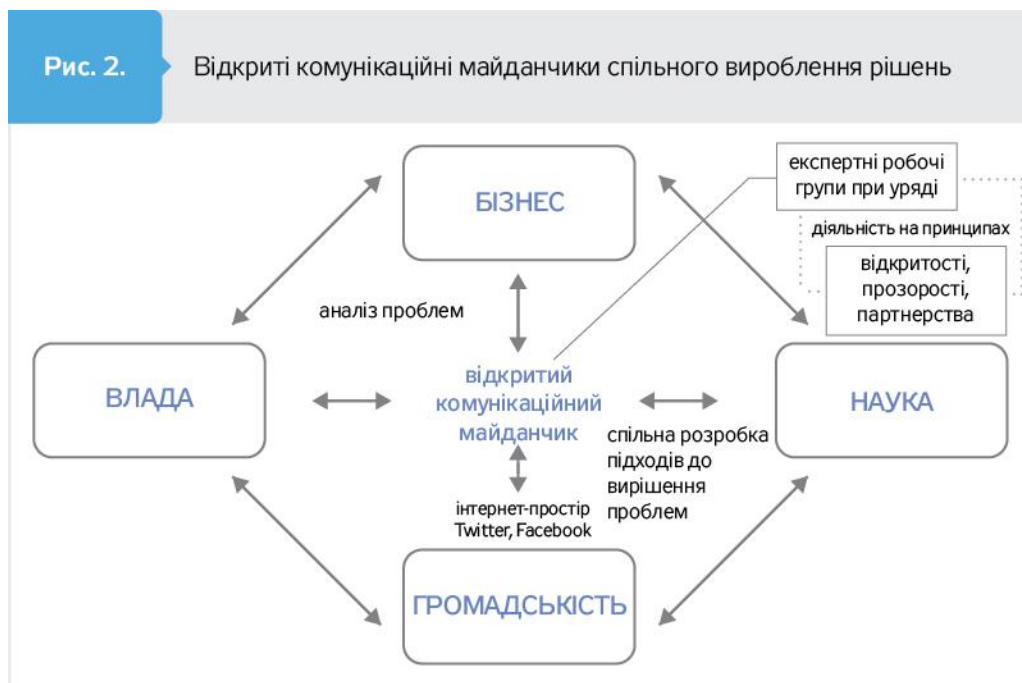
Однак хоч би якою важливою була аграрна сфера для країни, вона не здатна вивести її на інший рівень економічного розвитку. Тим більше враховуючи типове для сільського господарства явище – спадну віддачу, коли кожную додаткову одиницю певної культури буде дедалі дорожче

виробляти через задіяння дедалі більших площ земель, але вже не таких родючих, а світові ринкові ціни не зможуть компенсувати цю різницю. Тому що довше країна вирощуватиме сільськогосподарські культури та поставлятиме їх на експорт, то біднішою вона ставатиме.

Щоб не допустити такого сценарію в Україні, необхідно відродити, системно й планомірно розвивати на новій технологічній основі потужну переробну промисловість і насамперед ті галузі, в яких Україна має конкурентні переваги та здатна стати світовим лідером. Необхідно не просто прагнути до зміни споживацької сировинної моделі економіки на інноваційно-інвестиційну, потрібно вже сьогодні розглядати майбутнє України через призму четвертої індустріальної революції, коли в усіх секторах економіки дедалі більше використовується потенціал новітніх, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і фактично відбувається зрощення IT-індустрії з промисловістю.

Промисловість України повинна мати унікальну в очах світу пропозицію, що дозволить їй залишатися активним гравцем на внутрішньому ринку і на глобальній економічній арені. Досягти цього, окрім як інноваційним шляхом, неможливо, тим більше, зважаючи на потенціал країни та його сьогоднішню нереалізованість.

Конкретні кроки в цьому напрямі мають передбачати у тому числі розвиток комунікаційних майданчиків між владою, бізнесом, наукою, освітою та широкою громадськістю для обміну інформацією, колегіального вироблення рішень найгостріших проблем інноваційної сфери (рис. 2).

Такі майданчики можуть функціонувати у вигляді експертних робочих груп при уряді на принципах відкритості та прозорості діяльності з метою залучити суспільство до обговорення вироблених рішень. Здійснення таких ініціатив дозволить державним органам комунікувати із суспільством, оперативно відстежувати громадську думку з різних питань і, виходячи з

цього, реалізовувати, а у разі необхідності — корегувати заходи політики відповідно до можливостей та очікувань гравців державного та приватного секторів економіки для досягнення найкращих результатів. Це також дасть можливість попередити неефективне витрачання державних коштів і спрямовувати їх до сфер найбільшого зацікавлення приватних інвесторів.